

Б. СОҚПАҚБАЕВТЫҢ «МЕНИҢ АТЫМ ҚОЖА» ПОВЕСТИНДЕГІ РЕАЛИЯЛАРДЫҢ ТӘРЖІМЕЛЕНУІ (ТҮПНҰСҚА ЖӘНЕ АУДАРМА НҰСҚАЛАРЫ НЕГІЗІНДЕ)

*Абдрасил Н.С.¹, Жапарова А.Ж.²

¹PhD докторант, аль-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы, Қазақстан,
e-mail: mr.yes_94@list.ru

²PhD, доцент, аль-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы,
Қазақстан,
e-mail: asemzhan@mail.ru

Аңдатпа. Бұл мақалада кемеңгер жазушы Бердібек Соқпақбаевтың «Менің атым Қожа» повесіндегі реалиялардың орыс және ағылшын тілдеріндегі аударма нұсқалары түпнұсқамен талданып, автор алынған зерттеу нәтижелерін талдау және талқылау арқылы ғылыми тұжырымдар жасаған.

Зерттеудің ғылыми мақсаты, негізгі бағыттары мен идеяларына – осы мақалада берілген мысалдарды талдау барысында қазақ аудармашысының түпнұсқаны орыс немесе ағылшын тілдеріне форенизациялап аударуы мен екінші тілге тікелей тәржімелеудің маңыздылығын дәйектеген.

Зерттеудің ғылыми және практикалық маңыздылығы қаламгер Б. Соқпақбаевтың «Менің атым Қожа» повесіндегі реалиялардың орыс және ағылшын тілдеріндегі нұсқаларын ресейлік, отандық аударматанушы ғалымдардың еңбектеріне сүйене отырып өзара салыстыру отандық көркем аударманың практикасы мен теориясын, сапасын, сынын дамытады.

Зерттеудің әдіснамасы көркем аудармадағы түпнұсқа мен тәржіме нұсқаларын талдауда салыстырмалы әдістің орны ерекше екені туралы отандық аударматанушы ғалымдар Ж. Дәдебаев пен А.Алдашеваның концепциялары мен теориялары негізге алынды.

Зерттеу жұмысының нәтижелеріне қазақ транслатология саласына еңбек сіңірген ғалымдардың пікірлерін қолдай отырып, мақала авторлары жазушы Б. Соқпақбаевтың «Менің атым Қожа» повесін ағылшын тіліне қазақ тілінен тікелей тәржімелеу түпнұсқадағы ұлттық реалиялардың этно-мағыналық қабаттарының сақталуы мен доместикациялануына және келешек аудармашылардың тәржіме үдерісінің жеңілдеуіне ықпал ететіндігін дәлелдейді.

Зерттеудің құндылығы қазақ әдебиетшілері мен лингвистері тарапынан қаламгер Бердібек Соқпақбаевтың «Менің атым Қожа» повесіндегі кейіпкерлердің тілдік тұлғасы мен когнитивтік аспектісі, мінез бен жағдай мәселесі, көркемдік-эстетикалық жақтары және қаламгердің суреткерлік шеберлігі қарастырылды, дегенмен, түпнұсқадағы реалиялардың орыс және ағылшын тілдеріне тәржімелену ерекшеліктерін талдау қазақ аударматану саласында қарастырылмаған, сондықтан бұл мақаланың зерттелуі қазақ транслатологиясының дамуына ықпал етеді.

Талдау нәтижесінде түпнұсқадағы реалияларды орыс және ағылшын тілдеріне аударуда тәржімеші тек аударма теориясы мен екі тілді жоғары деңгейде меңгеріп қана қоймай, сондай-ақ екі тіл реципиенттерінің ұлттық және мәдени ерекшеліктері мен балалардың рухани, психологиялық және когнитивтік қабылдауын жан-жақты білетін маман болуы қажет деген тұжырым жасалды.

Тірек сөздер: аударматану, реалия, түпнұсқа, реципиент, транслитерация, транскрипция, қазақ балалар әдебиеті, повесі

Негізгі ережелер

Балалар әдебиетінің аудармасы өзіндік ерекшеліктерге ие және оның сапасына қойылатын талаптар қашан да жоғары. Себебі балаларға арналған әдебиет танымдық, тәрбие, қосымша білім беру функцияларын атқарады. Белгілі бір мәдени орта өкілімен жазылған туындының екінші бір мәдениет оқырмандарына барынша адекватты, тиімді жеткізілуі үнемі қиындықтар тудырады. Өткені әр халықтың тек өзіне тән ерекшеліктері болады және олардың сол халықтың тілінде көрініс табуы заңдылық. Сондай тілдік бірліктердің бірі *реалиялар* болып табылады.

Белгілі бір халықтың материалдық және рухани өмірі жайында құнды ақпарат «жаршысы» болып табылатын реалияларды жалпы кез келген көркем аудармада, соның ішінде балалар әдебиетінің аудармасында барынша *сақтап қалу немесе мақсатты аудиторияға бейімдеу мәселесі* әлем бойынша аударматанушы ғалымдар мен қауымдастықар арасында үнемі қызу талқыға түсіп, бірақ әлі де біржақты, нақты шешімін таппай келеді.

Дегенмен, соңғы уақыттағы аударматанудағы мәдениетке деген бетбұрыс, «мәдени төңкеріс», «мәдени аударма» сынды түсініктер, қарқынды жаһандану үрдісі, мәдениеттердің бір-біріне жақындай түсуі, мәдени әртүрлілікті қабылдауға дайындық пен толеранттылықтың қалыптасуы, өзге мәдениеттерді тануға деген қызығушылықтың жоғары болуы аудармашыларға аудармада форенизация принципін еш қорқынышсыз ұстануға барынша септігін тигізеді. Әрі көптеген белгілі аудармашы ғалымдар мәдени лексиканы аудармада жеткізудің түрлі амалдарын ұсынады.

Ал, балалар әдебиетіндегі реалиялар арқылы көрініс тапқан өзге мәдениеттің «таныс емес, әрі қызық» әлемін аудармада барынша дұрыс жеткізу үшін аудармашы төл және мәтін аударылатын халықтардың ұлттық және мәдени сипатын, ұстанымдарын, көзқарастарын, балалардың қабылдау және танымдық ерекшеліктерінен хабары бар маман болуы аса маңызды.

Кіріспе

Балаларға арналған шығармалардың тілі бөлек болады, яғни балалар туындыларында қолданылатын сөздердің танымдық деңгейі балалар жасына сәйкес келеді. Осы ерекшеліктерге сай қазақ балалар әдебиетінің көрнекті жазушылар қатарына С. Бегалин, М. Тиесов, С. Сарғасқаев, М. Қабанбаев, М. Қаназов, М. Гумеров, Б. Тұрсынбаев, Т. Нұрмағанбетов, Қ. Омаров, Б. Соқпақбаевты атауға болады. Ал, қазақ балалар әдебиетінің теориялық зерттелу базасын дамытқан ғалымдарға С. Бегалин, Ш. Ахметов, Ә. Тәжібаев, С. Қирабаев, М. Әлімбаев, М. Ғабдуллин, Қ. Ергөбеков, Б. Сарбалаев, Т. Мәмесейітов сияқты зерттеушілер әдебиеттану саласына өз үлестерін қосты.

Қазақ балалар әдебиетінде кездесетін реалиялар түпнұсқаға этномәдени мағына мен мән береді. Тәржіме барысында реалияларды аудармау немесе

түсіріп кету көркем мәтіннің көптеген мағыналық қабаттарын жойып жібереді. Дегенмен, реалияны өзге тілге аудару қиынға түссе, онда тәржімеші транслитерация мен транскрипция тәрізді аударма трансформацияларын қолданып, сілтеме жасау арқылы түсіндіре алады.

XX ғасырдың 2-жартысына дейін қазақ жазушылары өз шығармаларында ұлттық мәселермен қатар, кеңестік дәуір кезіндегі ұғымдар мен түсініктер туралы жазды, сондықтан қаламгерлер туындыларында *комсомол, пионер, совхоз, колхоз* және тағы басқа сол сияқты кеңес реалияларын қолданды. Дегенмен, 1950-жылдан бастап қазақ жазушылары қазақ балаларына арнап қазақ өмірі мен тарихы және де ауылдардан көшіп кетпесін деген оймен біртіндеп *жайлау, қымыз, көже, айран, той, ауыл, киіз үй, қамажай, қалпақ, тақия* сияқты ұлттық реалияларды өз шығармаларына енгізе бастады. Осы айтылған пікірге дәйектеме ретінде қазақ балалар әдебиетінің көрнекті жазушылары Б. Соқпақбаевтың: «Менің атым Қожа», «Қайдасың, Гауһар?», «Жекпе-жек», «Аяжан», «Балалық шаққа саяхат», «Мен әлі де ораламын», М. Гумеровтың «Шыңырау», «Құпия дәптер», М. Қабанбаевтың «Бақбақ басы толған күн», «Арыстан мен виолончель және қасапхана», ал Б. Тұрсынбаевтың «Етікші бала», «Айнымас достар», С. Сарғасқаевтың «Сұлутөрдін балалары», «Көңілді балалар», Т. Нұрмағанбетовтың «Қош бол, ата», Қ. Омаровтың «Қоңыраулы бесік», «Әке» атты туындыларын атауға болады. Аталмыш шығармалардың көркемдік-эстетикалық әсер деңгейі жағынан өте жоғары, сапалы, қазақ балаларын спортқа, білімге, патриоттық сезімге, шынайы махаббат пен адалдыққа жетелеп, жамандықтан арылып, жақсы адам болуға жол көрсетеді.

Қазақ балалар әдебиеті жазушыларының ішіндегі осы мақалаға негіз ретінде Бердібек Соқпақбаевтың әңгімелері қазіргі тұста әдебиеттану ғылымының зерттеу нысанына айналғанымен, аударматану саласы бойынша әлі де қарастырылған жоқ. Жазушы Б. Соқпақбаевтың балалар қауымына арналып жазылған «Менің атым Қожа» повесіндегі реалиялардың орыс, ағылшын тілдеріндегі нұсқаларын талдайтын боламыз. Повесттегі реалиялардың көркемдік маңызы мен семантикалық белсенділігі жоғары, сондықтан олардың өзге тілдерге аударылу ерекшеліктері арнайы зерттеуді қажет етеді.

Материалдар мен әдістердің сипаттамасы

Мақаланың зерттеу материалы Б. Соқпақбаевтың «Менің атым Қожа» повесіндегі реалиялар және олардың орыс, ағылшын тілдеріндегі аудармасы болып табылады. Жалпы повестте 53 ұлттық реалия қолданысқа түскен:

- 1) ұлттық ойындар: 2 реалия (көкпар, күрес);
- 2) ас пен сусын түрлеріне байланысты 4 реалия (көже, қымыз, айран, құрт);
- 3) ыдыс-аяққа қатысты 2 реалия (мес, кесе);
- 4) шаруашылыққа қатысты 18 реалия (ауыл, күбі, таға, қайыс, бәкі, түндік, туырлық, киіз үй, самаурын, жайлау, құрық, ер-тоқым, тезек, тоғай, ошақ, арба, қамшы, қобдиша);

5) салт-дәстүрге қатысты 9 реалия (ақын, шілдеhana, қамажай, төр, той, күй, тойбасы, қоржын, молда)

6) киім-кешекке қатысты 4 реалия (үкілі тақия, қалпақ, малақай, белбеу);

7) жануарлар атауына байланысты 6 реалия (төбет, сәйгүлік, құла дөнен, кер құлын, қарақер құлын, жорға-жүйрік);

8) туыстық атауларға қатысты 6 реалия (бәйбіше, қария, әже, нағашы, аға, ата).

9) ұлттық сипаттағы қаратпа сөздер 2 реалия (ақсақал, жігіт).

Талдау барысында іріктеліп алынған тіл бірліктері интерпретацияланып, түпнұсқа/аударма жұбында салыстырмалы лексико-семантикалық талдауға түсіп, қандай аударма трансформациясы орын алғаны анықталды. Нәтижесінде, реалиялардың аудармада қаншалықты сақталып (форенизациялану) немесе мақсатты мәдениетке бейімделгені (доместикациялану) тұжырымдалды.

Белгілі аударматанушы ғалым, профессор Ж. Дәдебаев көркем аудармадағы салыстырмалы зерттеу туралы: «Көркем аударма мәселелерін қарастыру міндетті түрде, кем дегенде, екі түрлі тілде жасалған көркемдік құбылыстарды, түпнұсқа әдеби шығарма мен оның өзге тілдегі аудармаларын, өзара салыстырып зерделеуді талап етеді. Салыстырусыз көркем аударманы өнер ретінде тану да, таныту да мүмкін емес. Сондықтан салыстырмалы талдау көркем аударманың теориясы үшін де, тарихы үшін де, сыны үшін де бірден бір әдіснамалық, методологиялық негіз болып табылады» [1, 54 б.] десе, көркем аудармадағы салыстырмалы әдістің маңызы туралы отандық ғалым А. Алдашеваның келесідей пікірі жоғарыдағы ойды нақтылай түседі: «Адам факторының тілдегі көрінісін, тіл мен сол тілді иеленуші адамның (тұтас бір халықтың) ойлау-пайымдау қабілетінің арасындағы байланысты, ұлттық мәдениеттің ұлт тіліне (және керісінше) ықпалын зерттеуде аударма әдебиет көп көмек жасайды. Аударма әдебиеті түпнұсқамен салыстыру бірнеше тілдерде бар универсиалды бір ұғым, образ, стереотиптер үшін жұмсалатын тілдік единицалардың ұлттық-мәдени құндылығын дәлірек танытуға мүмкіндік береді» [2, 17 б.]. Демек, салыстырмалы зерттеу жұмыстары аударматану ғылымыны да, мәдениеттердің бір-бірін тануына да елеулі үлесін қосады.

Ал, зерттеу нысаны болып отырған туындының өзіне келер болсақ, қазіргі уақытта жазушы Б. Соқпақбаевтың тек «Менің атым Қожа» повесі ғана ағылшын тіліне аударылған. Қазақ поэзиясын зерттеуші Ә. Аманжолдың пікірінше: «Балаларға арналған туындыларда қолданылатын тілдік-бейнелік тәсілдер мен көріктеу құралдарының қай-қайсысы да, екі түрлі мақсатқа қызмет етуі шарт. Оның бірі көркем әдебиеттің басты белгісі – көркем образдылыққа қызмет ету болса, екіншісі – балалар әдебиетінің өзіндік ерекшелігі болып табылатын тәрбиелік міндет атқару» [3, 90 б.]. Осы тұжырымға байланысты

Б. Соқпақбаевтың «Менің атым Қожа» повесіндегі Қожаның образымен автор шығарманың басында еркіндікті сүйетін, мұғалімдердің айтқанына құлақ елемейтін, бұзақы етіп көрсеткенімен, повестті оқу барысында оқырмандарды ұрлық істеу, шылым

шегу, өтірік айту сияқты жаман әдеттерден аулақ жүруге, білімге, спортқа, патриот болуға және үлкендерді сыйлау мен құрмет көрсетуге жетелейтін тәрбиелік мәні бар шығарма.

Б. Соқпақбаевтың «Менің атым Қожа» повесі кіріспе бөлімі мен 27 тараудан тұрады. Ресейлік аудармашы К.И. Семенова 1958 жылы қазақ тілінен орыс тіліне автормен бірлесе аударған нұсқасы кіріспе бөлімі мен 21 тарауды құраса, 1986 жылы аудармашы-ғалым Самал Соқпақбаеваның орыс тіліне тәржімелеген нұсқасында түпнұсқадағы кіріспе бөлімі мен 27 тарау толық сақталған. Аудармашы К.И. Семеновадағы түпнұсқаның орыс тіліндегі нұсқасын орыс халқына түсінікті болатындай бейімдеп, доместикациялаған және тарауларды бір-біріне қосып аударған, ал тәржімеші Самал Соқпақбаеваның орыс тіліндегі нұсқасы түпнұсқаның көлемі жағынан да, қазақ халқының ұлттық мәдениетінің ерекшеліктерін орыс реципиенттеріне толыққанды тәржімелеген. Ал, 2015 жылы американдық аудармашы К. Фитцпатрик ағылшын тіліне Самал Соқпақбаеваның нұсқасынан аударған. Осы мақалада Б. Соқпақбаевтың «Менің атым Қожа» повесіндегі реалиялардың орыс тіліндегі 2 нұсқасы және ағылшын тіліндегі аударма нұсқаларын салыстырмалы талдауға түседі.

Нәтижелер

Ресейлік аударматанушы ғалымдар С. Влахов пен С. Флориннің этнографиялық реалиялардың түрлеріне байланысты: «Бұл термин әлдеқайда сыйымды болғандықтан, мұнда біз этнографиялық реалиялар тобына «халықтардың өмірі мен мәдениетін зерттейтін», «материалдық мәдениеттің формалары, әдет-ғұрыптар, дін», «рухани мәдениет», соның ішінде өнер, фольклор және т.б. ұғымдарды білдіретін сөздердің көпшілігін қосуға болады деп ойладық» [4, 60-61 бб.] деген пікірін қолдаймыз. Өйткені реалиялар тек бір мәдениетке тән ұлттық лексикалық бірліктер, сондықтан тәржімеде реалияларды түсіріп кету немесе басқа сөзбен беру түпнұсқа тілдің көптеген этномәдени қабаттарын жойып жіберіп, мән мен мағынаға жоғалып, аударманың сәтсіз шығуына себеп болады.

Аударматанушы ғалымдар этнографиялық реалияларды: ас пен сусынға, киім-кешек және ыдыс-аяқ түрлеріне байланысты, салт-дәстүр мен әдет-ғұрыпқа, шаруашылыққа және тағы басқа реалиялар түрлеріне бөледі. Осы айтылған пікірге сүйене отырып, Б. Соқпақбаевтың «Менің атым Қожа» повесінде ұлттық ойындар (*көкпар, күрес*); ас пен сусын түрлеріне байланысты (*көже, қымыз, айран, құрт*); ыдыс-аяққа қатысты (*мес, кесе*); шаруашылыққа қатысты (*ауыл, күбі, таға, қайыс, бәкі, түндік, туырлық, киіз үй, самаурын, жайлау, құрық, ер-тоқым, тезек, тоғай, ошақ, арба, қамшы, қобдиша*); салт-дәстүрге қатысты (*ақын, шілдеhana, қамажай, төр, той, күй, тойбасы, қоржын, молда*); киім-кешекке қатысты (*үкілі тақия, қалпақ, малақай, белбеу*); жануарлар атауына байланысты (*төбет, сәйгүлік, құла дөнен, кер құлын, қарақер құлын, жорға-жүйрік*); туыстық атауларға қатысты 6 реалия (*бәйбіше, қария, әже, нағашы, аға, ата*); ұлттық сипаттағы қаратпа сөздер (*ақсақал, жігіт*) тәрізді 53 реалия кездеседі.

Б. Соқпақбаевтың «Менің атым Қожа» повесінің орыс тіліндегі автормен бірлесе аударылған К.И. Семенова нұсқасында жоғарыда аталған реалиялар көбінесе доместикацияланған. Яғни, аудармашы орыс халқының реципиенттеріне бейімдеп аудару стратегиясын ұстанған. Сонымен қатар, қазақ халқына тән этномәдени қабаттары бар *қымыз*, *қамажай* сияқты ұлттық реалияларға орыс тілінде сілтеме берілмеген және *жайлау-настбище*, *үкілі тақия-берет*, *күбі-кадушка*, *бәйбіше-матушка* сияқты мақсатты тілдегі функционалды эквиваленттерімен тәржімаланған. Алайда, ақын-акын, ауыл-аул, жайлау-джайлау, көже-коже, қымыз-кумыс деп транскрипциялаған тұстары да кездеседі.

Ал, орыс тіліндегі екінші аударманың авторы Самал Соқпақбаева нұсқасында:

1) түпнұсқадағы барлық 53 реалия сақталған;

2) сілтеме мен түсініктемелер берілген;

3) барлық реалия транскрипция, транслитерация амалдарын қолдану арқылы форенизацияланған, мысалы: көже-коже, бәйбіше-байбише, түндік-тундик, төр-торь, көкпар-кокпар.

Түпнұсқадағы шығарма балалар қауымына арналып жазылған, сондықтан аударма барысында балалардың танымдық, тағылымдық және эстетикалық қабылдауларын ескеру мен тәржіме үдерісінде басқа ұлттың реалияларына сілтеме беру аса маңызды болып саналады. Сондықтан, аудармашы Самал Соқпақбаеваның орыс тіліндегі нұсқасы орыс тілді балалар қауымына қазақтың тұрмыс-тіршілігі мен болмысын жоғары деңгейде түсінікті етіп тәржімелеген.

Аудармашы К.И.Фитцпатрик нұсқасы тәржімеші С. Соқпақбаева нұсқасынан аударылғандықтан барлық 53 реалия форенизацияланған. Сонымен қатар, ағылшын тіліндегі реципиенттер балалар қауымы болғандықтан, олардың когнициялық қабылдауын кеңейту мақсатында аудармашы реалияларға сілтемелер мен түсініктемелер берген. Мысалы: 1) аул-aul деп транслитерациялаған және “an aul is a village in Central Asia, where usually people live in yurts or cabins and pasture their animals nearby [8, 13 б.]; 2) Коже-Kozhe means millet soup. Millet is a black grain [8, 17 б.]; 3) Байбише - Babyishe - a respectful form of address to the hostess, to an older woman [8, 21 б.].

Талқылау

Түпнұсқадағы *қымыз* реалиясы орыс тіліне К.И. Семенова мен С. Соқпақбаеваның нұсқасында *кумыс* деп транскрипцияланған. Оның себебі орыс халқы мен қазақ халқының арасындағы ұзақ жылдарға созылған тарихи-элеуметтік тығыз қарым-қатынас, көршілестік есебінен аудармашылардың қазақ халқының танымал сусыны мақсатты аудиторияға таныс деп болжауынан болар. Алада біз реалияны сілтеме жасау арқылы түсіндіру орынды деп санаймыз, өйткені орыс оқырмандарының танымдық деңгейлері әртүрлі болғандықтан, әсіресе балаларға арналған әдебиеттерде міндетті түрде реалияға қосымша ақпарат беру біздің пікірімізше орынды, сондықтан *кумыс*

– это казахский национальный кисломолочный, пенный, белого цвета напиток, изготавливаемый обычно из молока кобылы, – деп сілтеме берген дұрыс болар еді. Ал, ағылшын тіліндегі К. Фитцпатриктің нұсқасында «қымыз» реалиясын *kumys* - деп орыс тіліндегі С. Соқпақбаеваның нұсқасынан транскрипциялаған, дегенмен ағылшын нұсқасында сілтеме жасалып, көрсетілген беттің соңы жағында *Kumys is fermented mare's milk*, - деп ағылшын тілді оқырмандар үшін қосымша ақпарат берілген. Реалия тек бір мәдениетке тән болғандықтан, аудармада реалияларды транскрипциямен немесе транслитерациямен тәржімелеу орынды деп санаймыз, сонымен қатар оларға сілтеме жасау арқылы түсініктеме беру аудармашының құзыреттілігін көрсетеді, сондай-ақ басқа тілдегі реципиенттердің, яғни балалардың когнитивтік дүниетанымының кеңейуіне ықпал етеді (1-кесте).

Кесте 1. Б.Соқпақбаевтың «Менің атым Қожа» повесіндегі ас пен сусын түрлеріне байланысты реалияның үш тілдегі аударма нұсқалары

Түпнұсқада	К.И. Семенованың аудармасы	С. Соқпақбаеваның аудармасы	К. Фитцпатриктің аудармасы
Енді біраз жүрсек, малшылардың үйлері кездеседі. <i>Қымызға</i> жетіп, бір-ақ демалайық, – деді Сұлтан. [5, 51 б.].	Сұлтан был непреклонен: – Держись, Кожа! Скоро будут домики пастухов. Там мы и отдохнем вволю и напьемся <i>кумыса</i> [6, с. 34].	- Вот проедем еще немного и доберемся до юрт чабанов, у которых полно <i>кумыса</i> . Там и отдохнем, – ответил Сұлтан [7, с. 34].	“We’ll go a little further and reach the sherpherds’ yurt where there will be plenty of <i>kumys</i> . We’ll take a rest there,” replied Sultan [8, p. 43].

Қазақ тіліндегі түпнұсқадағы шаруашылыққа байланысты *жайлау* реалиясын орыс тіліндегі К.И. Семенова нұсқасында *пастбище* эквивалентімен ауыстырған, дегенмен *пастбище* - сөзі аудармаға нұсқан келтірмейді, өйткені орыс тіліндегі эквивалент түпнұсқадағы реалияның мәні мен мағынасын ашып тұр. Ал, тәржімеші Самал Соқпақбаеваның орысша нұсқасында *джайляу* деп транскрипциялаған, біздің ойымызша өте орынды деп санаймыз, дегенмен, реципиенттердің когнитивтік қабылдауына байланысты қосымша ақпарат сілтеме жүзінде жасалынбаған. Ал, аудармашы К. Фитцпатриктің нұсқасында *jaylyau* деп транскрипциялап, *jaylyau - the jaylyau is a summer pasture usually high in the mountains where semi-nomadic people would take their livestock to graze in the spring and summer before the winter*, - деп сілтеме берген. Дегенмен, аудармашы К. Фитцпатрик *жайлау* реалиясын тек *pasture* немесе *grazing* деп аудармаған, өйткені бұл аудармашының құзыреттілігімен фондық білім базасы ауқымды екенін көрсетеді де, аударманың түпнұсқаға нұсқан келтірмей, сапалы шығуына септігін тигізеді (2-кесте).

Кесте 2. Б.Соқпақбаевтың «Менің атым Қожа» повесіндегі шаруашылыққа қатысты реалияның үш тілдегі аударма нұсқалары

Түпнұсқада	К.И. Семенованың аудармасы	С. Соқпақбаеваның аудармасы	К. Фитцпатриктің аудармасы
Мамамның колхозда сауыншы болып істей-тінін мен сендерге айтқан жоқпын ба? Олардың фермасы осыдан бірнеше күн бұрын ғана <i>жайлауға</i> кеткен болатын [5, 28 б.].	Мама была на летном <i>пастбище</i> . (Кажется, я уже говорил о том, что она работает дояркой) [6, с. 19].	Не помню, говорил ли я о том, что моя мать работает в колхозе дояркой? Так вот, несколько дней тому назад их ферма откочевала на <i>джайляу</i> [7, с. 19].	I don't remember if I told you that my mother works at the collective farm as a dairy maid? So several days ago, the farm migrated to the <i>jaylyau</i> [8, p. 29].

Қазақтардың салт-дәстүріндегі *Қамажай* реалиясы орыс тіліндегі К.И. Семенованың нұсқасында транслитерация әдісін қолдану арқылы *Қамажай* деп аударған, дегенмен, реалияға сілтеме жасалмаған. Ал, Самал Соқпақбаеваның нұсқасында К.И. Семенованың аудармасымен бірдей, сондай-ақ сілтеме жасалмаған. Біздің пікірімізше, орыс тілінде: *Камажай - казахский народный женский танец, название которого исходит от народной песни, под которую и танцуются. Текст песни – о девичьей красоте и изящества*, - деп сілтеме беру орынды болар еді деп санаймыз. Американдық аудармашы К. Фитцпатрик *Kamazhay* деп орыс тілі С. Соқпақбаева нұсқасынан транслитерациялаған, сонымен бірге аудармашы *Қамажай* реалиясына: *The Kamazhay is a national song for a native dance of Kazakhstan*, - деп қосымша ақпарат беріп, сілтеме жасаған. Аудармада реалияға байланысты сілтеме жасау өте орынды әрі түпнұсқа аудармасын оқырмандарға жеңіл түсінуіне арқау болады.

Сонымен қатар, берілген мысалдағы *үкілі тақия* киім-кешек реалиясын орыс тіліне К.И. Семенова нұсқасында *берет* деп эквивалент ұсынған, дегенмен *берет* балалар әдебиеті үшін орынды алынған эквивалент деп ойламаймыз, өйткені орыс тіліндегі *берет* лексикалық бірлігі көбінесе әскер қатарындағы жауынгерлерге байланысты қолданысқа ие, ал түпнұсқа авторы Қожаның өзінің ұнататын сыныптасы Жанар есімді оқушыны сипаттаған кезде қолданады, сондықтан орысша аудармада *берет* эквивалентін қолдану орынды емес, ал аудармашы С. Соқпақбаеваның нұсқасындағы *тюбетейка* эквивалентін қолдаймыз, өйткені оқырман бірден бас киімнің қай түрі туралы сипатталып жатқанын түсінеді. Ал, К. Фитцпатриктің нұсқасында орыс тілінен ағылшын тіліне С. Соқпақбаева нұсқасынан *tyubiteyka* деп транскрипциялап, *A tyubiteyka is an embroidered skull cap common in Central Asia*, - деп сілтеме берген (3-кесте).

Кесте 3. Б.Соқпақбаевтың «Менің атым Қожа» повесіндегі салт-дәстүрге катысты реалияның үш тілдегі аударма нұсқалары

Түпнұсқада	К.И. Семенованың аудармасы	С. Соқпақбаеваның аудармасы	К. Фитцпатриктің аудармасы
Басына <i>үкілі тақия</i> киіп, мың	А как она танцует! Если бы вы	Как наденет <i>тюбетейку</i> с	How she puts on a <i>tyubiteyka</i> with

бұралып, <i>Қамажайға</i> билегенін көрсең [5, 19 б.].	только один раз посмотрели, как Жанар, надев на голову берет с перьями филина, исполняет «Қамажай»! [6, с. 14].	перьями филина и начнет танцевать «Қамажай» – так просто глаз не отвести! [7, с. 14].	peacock feathers and begins to dance the <i>Kamazhay</i> – you simply can't take your eyes off her! [8, p. 23].
---	--	---	--

Түпнұсқа қазақ тіліндегі *қалпақ* реалиясын аудармашы К.И. Семенова орысша нұсқада *чабан* лексикалық бірлігімен ауыстырған, дегенмен аудармашы түпнұсқадағы реалияны өзгерту арқылы орыс реципиенттері, әсіресе балаларға түсінікті етіп жеткізуге тырысқан, бірақ, түпнұсқада бар *қалпақ* реалиясының орнына *чабан* деп өзгерткен. Дегенмен, аудармашы оқырманның оқу барысында *чабандар* тақия киіп жүретіндігін елестетеді деп ойлаған, бірақ орыс тілді балалардың когнитивтік дүниетанымын ескермей, түпнұсқадағы рухани, мәдени сапасы бар реалияны аудармада түсіріп кетуі түпнұсқаға нұсқан келтіріп, көптеген мағыналық қабаттарын тәржімеде жойып жіберген. Ал, Самал Соқпақбаеваның нұсқасында *калпак* деп транслитерациялаған, сондай-ақ орыс тіліндегі екі нұсқада *қалпақ* реалиясына қосымша ақпарат берілмеген. Сонымен қатар, аудармашы К. Фитцпатриктің нұсқасында *kalpak* деп орыс тілінен транслитерациялап: *A kalpak is a high, pointed cap made of wool or felt worn in Central Asia*, - деп сілтеме бергенін өте орынды деп санаймыз (4-кесте).

Кесте 4. Б.Соқпақбаевтың «Менің атым Қожа» повесіндегі киім-кешекке байланысты реалияның үш тілдегі аударма нұсқалары

Түпнұсқада	К.И. Семенованың аудармасы	С. Соқпақбаеваның аудармасы	К. Фитцпатриктің аудармасы
Басында күнге күйіп көнерген ақ <i>қалпағы</i> бар [5, 60 б.].	Навстречу нам из лощины показалась фигура <i>чабана</i> [6, с. 39].	На голове его сидел выцветший под солнцем белый войлочный <i>калпак</i> [7, с. 40].	He had a white felt <i>kalpak</i> , faded from the sun, on his head [8, p. 48].

Қазақ балалар әдебиетінің басқа тілдерге адекватты аудару келешекте дүние жүзі халықтарының қазақ мәдениетін, салт-дәстүрін танып білуімен қатар, қазақ аударматану саласының жоғары деңгейде екенін көрсету біздің алға қойған мақсатымыз.

Сонымен қатар, осы мақаланың тақырыбына байланысты ресейлік және отандық аударматанушы ғалымдардың пікірлерін қолдай отырып, түпнұсқадағы ұлттық реалияларды орыс тіліне сапалы аударған отандық тәржімеші С. Соқпақбаеваның нұсқасы сәтті шыққанын мысалдарды талдау негізінде дәлелдедік. Ал, С. Соқпақбаева нұсқасынан ағылшын тіліне қазақ халқына тән ұлттық реалияларды тек транскрипциялап, транслитерациялап қана қоймай, сонымен қатар әр этномәдени қабаты бар реалияларға сілтеме

жасау арқылы түсініктеме берген аудармашы К.И. Фитцпатриктің нұсқасы да сәтті шыққан.

Дегенмен, жазушы Б. Соқпақбаевтың «Менің атым Қожа» туындысындағы реалияларды орыс және ағылшын тілдеріне қазақ жерінде туып-өскен, қазақи тәлім-тәрбие алған, қазақи ортада жүрген, орыс және ағылшын тілдерін жоғары деңгейде білетін, заманауи аударма теориясын жетік меңгерген және тәржімеде сапалы әрі орынды қолданатын қазақ тәржімешісі аударғанын жөн деп санаймыз.

Сондай-ақ, түпнұсқадағы реалиялардың аудармасын орыс және ағылшын тілдеріне сапалы тікелей аударма жасау үшін тәржімеші өз ана тілі – қазақ тілін жоғары деңгейде білуі талап етіледі.

Қорытынды

Қорытындылай келе, заманауи транслатологияда қазақ балалар әдебиетіндегі реалияларды басқа тілдерге тәржімеленуінің сапасын көтеру және дамыту өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Сонымен қатар, жазушы

Б. Соқпақбаевтың «Менің атым Қожа» повесіндегі реалиялардың орыс және ағылшын тілдеріндегі тәржіме нұсқаларын талдау аударма сапасын жақсартады, аударма теориясын дамытады және келешекте қазақ балалар жазушыларының шығармаларын орыс және ағылшын тілдеріне аударуда өз септігін тигізіп, тәржіме үдерісін жеңілдетеді.

Қаламгер Б. Соқпақбаевтың «Менің атым Қожа» повесіндегі реалияларды аудармашы К.И. Семенованың орыс тіліндегі нұсқасы көбінесе орыс мәдениетінің оқырмандарына бейімдеп, доместикация жасап аударған. Сондай-ақ, түпнұсқадағы реалиялардың аударма нұсқаларында ауытқуларды болдырмау мақсатында орыс тіліне қазақ тіліндегі туындыларды қазақ тілді аудармашылар тәржімелеген аударма форенизацияланып, сапалы шығатыны анықталды. Сонымен қатар, мақаладағы мысалдарды салыстырмалы талдау барысында аудармашы С. Соқпақбаева қазақ халқының мәдени ерекшеліктерін тәржімеде сақтағанын байқадық.

Ал, ағылшын тіліндегі нұсқаларда тәржімеші К. Фитцпатрик тек реалияларды транскрипциялап және транслитерациялап қана қоймай, сонымен қатар реципиент-балалар қауымы болғандықтан, олардың тағылымдық, танымдық және когнитивтік білімін кеңейту мақсатында сілтемелер жасап, түсініктемелер беріп, олардың психологиялық және рухани қабылдау деңгейлерін ескерген.

Бұл мақалада түпнұсқадағы мысалдардың тәржімелену ерекшеліктерін талдай келе, түпнұсқадағы реалияларды ағылшын тіліне орыс тілінен жанама аудармай, түпнұсқадан тікелей тәржіме жасау аударма сапасын көтеретіні анықталды. Жазушы Б. Соқпақбаевтың «Менің атым Қожа» повесіндегі реалияларды аударудағы өзекті мәселелер келешекте арнайы ауқымды зерттеуді талап етеді.

- [1] Дәдебаев Ж. Әдеби компаративистика және көркем аударма. – Алматы: Қазақ университеті, 2013. – 142 б.
- [2] Алдашева А. Аударматану (Лингвистикалық және лингвомәдени мәселелер). Оқу құралы/Тіл комитеті; жауап. ред. Р. Сыздық. – Алматы: Арда, 2006. – 248 б.
- [3] Әлтай А. Қазақ балалар поэзиясы: генеология, типология, поэтикалық даму: филол. ғыл. док. ... дис. – Астана: М.Н. Гумилев атын. Еуразия ұлттық ун-ті, 2009. – 285 б.
- [4] Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе: Моногр. 2-е изд., испр. и доп. – М.: Высш. шк., 1986. – 416 с.
- [5] Соқпақбаев Б. Менің атым Қожа: повесть / Соқпақбаев; Төртінші рет басылуы. – Қарағанды: «Qasym баспа үйі», 2021. – 158 б.
- [6] Соқпақбаев Бердибек. Меня зовут Кожа: Повести. – Алма-Ата: Жалын, 1980. – 496 с.
- [7] Соқпақбаев Бердибек. Меня зовут Кожа: Повесть /Пер. с каз. С. Соқпақбаевой. – Алма-Ата: Жалын, 1986. – 104 с.
- [8] Sokpakbaev Berdibek. My name is Kozha. / Translated from Russian by Catherine A. Fitzpatrick. – The USA: Metropolitan Classics, 2015. – 114 p.

REFERENCES

- [1] Dädebaev J. Ädebi komparativistika jäne körkem audarma (Literary comparative studies and literary translation). – Almaty: Qazaq universiteti, 2013. – 142 b. [in Kaz.]
- [2] Aldaşeva A. Audarmatanu (Lingvistikalıyq jäne lingvomädeni mäseleler) (Translation studies (linguistic and linguocultural problems)). Oqu qūraly/Tıl komiteti; jauap. red. R. Syzdyq. – Almaty: Arda, 2006. – 248 b. [in Kaz.]
- [3] Ältai A. Qazaq balalar poeziasy: geneologia, tipologia, poetikalıyq damu: filol. ğyl. dok. ... dis. (Kazakh children's poetry: geneology, typology, poetic development: doctoral dissertation of philological sciences). – Astana: M.N. Gumilev atyn. Eurazia ũlttyq un-tı, 2009. – 285 b. [in Kaz.]
- [4] Vlahov S., Florin S. Neperevodimoe v perevode: Monogr. (Untranslatable in translation: Monograph). 2-e izd., ispr. i dop. – M.: Vyssh. shk., 1986. – 416 s. [in Rus.]
- [5] Soqpaqbaev B. Meniñ atym Qoja: poves / Soqpaqbaev; Törtinşi ret basyluy (My name is Kozha: a story / Sokpakbaev; fourth edition). – Qarağandy: «Qasym baspa üii», 2021. – 158 b. [in Kaz.]
- [6] Sokpakbaev Berdibek. Menä zovut Koja: Povesti (My name is Kozha: Tale). – Alma-Ata: Jalyn, 1980. – 496 s. [in Rus.]
- [7] Sokpakbaev Berdibek. Menä zovut Koja: Poves /Per. s kaz. S. Sokpakbaevoi (My name is Kozha: A Tale / Translation from Kazakh by S. Sokpakbaeva). – Alma-Ata: Jalyn, 1986. – 104 s. [in Rus.]
- [8] Sokpakbaev Berdibek. My name is Kozha. / Translated from Russian by Catherine A. Fitzpatrick. – The USA: Metropolitan Classics, 2015. – 114 p.

ПЕРЕВОД РЕАЛИИ В ПОВЕСТИ Б. СОКПАКБАЕВА «МЕНЯ ЗОВУТ КОЖА» (НА ОСНОВЕ ОРИГИНАЛА И ПЕРЕВОДНЫХ ВЕРСИЙ)

*Абдрасил Н.С.¹, Жапарова А.Ж.²

*¹PhD студент, Казахский национальный университет имени аль-Фараби
Алматы, Казахстан
e-mail: mr.yes_94@list.ru

² PhD., и.о доцента, Казахский национальный университет
имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан
e-mail: asemzhan@mail.ru

Аннотация. В этой статье были проанализированы оригиналы переводов реалии в повести писателя Бердибека Сокпакбаева «Меня зовут Кожа» на русский и английский языки, также автор сделал научные выводы путем анализа и обсуждения полученных результатов исследования.

Научная цель, основные направления и идеи исследования в ходе анализа примеров, приведенных в данной статье, обосновали важность форенизации в переводе казахским переводчиком оригинала на русский или английский языки и прямого перевода на второй язык.

Научная и практическая значимость исследования заключается в том, что сравнение на основе трудов российских, отечественных ученых – переводчиков переводных версий реалии в повести писателя Б. Сокпакбаева «Меня зовут Кожа» развивает практику и теорию, качество, критику художественного перевода в парах казахский/русский, казахский/английский языки.

В основу методологии исследования положены концепции и теории отечественных ученых – переводчиков Ж. Дадебаева и А. Алдашевой о том, что сравнительный метод занимает особое место в анализе оригинала и переводных текстов в художественном переводе.

Опираясь на результаты исследовательской работы заслуженных ученых в области казахской транслатологии, авторы статьи доказывают, что прямой перевод с казахского языка на английский язык повести писателя Б. Сокпакбаева «Меня зовут Кожа» способствует сохранению и доместикации этно-смысловых слоев национальных реалии в оригинале и облегчению процесса воспитания будущих переводчиков.

Ценность исследования заключается в том, что казахскими литературоведами и лингвистами были рассмотрены языковая личность и познавательный аспект персонажей повести писателя Бердибека Сокпакбаева «Меня зовут Кожа», проблема характера и ситуации, художественно-эстетические аспекты и художественное мастерство писателя, однако анализ особенностей перевода реалии на русском и английском языках не предусмотрен в области казахского переводоведения, поэтому изучение данной статьи способствует развитию казахской транслатологии.

В результате исследования было выявлено, что в переводе реалии в оригинале на русский и английский языки переводчик должен быть специалистом, не только обладающим высоким уровнем теории перевода и двуязычия, но и всесторонне знающим национальные и культурные особенности реципиентов обоих языков и духовное, психологическое и когнитивное восприятие детей.

Ключевые слова: переводоведение, реалия, оригинал, реципиент, транслитерация, транскрипция, казахская детская литература, повесть

TRANSLATION OF REALIA IN B. SOKPAKBAYEV'S NOVEL "MY NAME IS KOZHA" (BASED ON THE ORIGINAL AND TRANSLATED VERSIONS)

*Abdrassil N.S.¹, Zhaparova A.Zh.²

*¹PhD student, Kazakh National University named after al-Farabi
Almaty, Kazakhstan
e-mail: mr.yes_94@list.ru

² PhD, Associate Professor, Kazakh National University named after al-Farabi
Almaty, Kazakhstan
e-mail: asemzhan@mail.ru

Abstract. In this article there were analyzed the original translations of realia in the story of the writer Berdibek Sokpakbaev “My name is Kozha” into Russian and English and the author also made scientific conclusions by analyzing and discussing the research results.

The scientific goal, main directions and ideas of the research during the analysis of the examples given in this article substantiated the importance of foreignisation in the translation by the Kazakh translator of the original into Russian or English and direct translation into the second language.

The scientific and practical significance of the study lies in the fact that a comparison based on the works of Russian and Kazakh scientists - translators so translated versions of realia in the story of the writer B. Sokpakbaev "My name is Kozha" develops practice and theory, quality, criticism of literary translation in Kazakh/Russian, Kazakh/English language pairs.

The research methodology is based on the concepts and theories of Kazakh scientists – translators Zh. Dadebaev and A. Aldasheva that the comparative method occupies a special place in the analysis of the original and translated texts in literary translation.

Based on the results of the research work of honored scientists in the field of Kazakh translatology, the authors of the article prove that a direct translation from Kazakh into English of the story of the writer B. Sokpakbaev "My name is Kozha" contributes to the preservation and domestication of the ethno-semantic layers of national realia in the original and facilitates the process education of future translators.

The value of the study lies in the fact that Kazakh literary scholars and linguists examined the linguistic personality and cognitive aspect of the characters in the story of the writer Berdibek Sokpakbaev "My name is Kozha", the problem of character and situation, artistic and aesthetic aspects and artistic skill of the writer, but the analysis of the features of the translation of realia in Russian and English languages are not provided in the field of Kazakh translation studies, therefore the study of this article contributes to the development of Kazakh translatology.

As a result of the study, it was investigated that in translating realia in the original into Russian and English, the translator must be a specialist who not only has a high level of translation theory and bilingualism, but also has a comprehensive knowledge of the national and cultural characteristics of recipients of both languages and the spiritual, psychological and cognitive children's perceptions.

Keywords: translation studies, realia, original, recipient, transliteration, transcription, Kazakh children's literature, novel

Статья поступила 02.05.2023